

KİTAP İNCELEMESİ

Dr. Hikmet URGANCI

A. O. HİRCHMAN

«The Strategy of Economic Development» Yale University Presse. New Haven, Connecticut, 1958.

«The Strategy of Economic Developpement» Yale University Presse. New Haven, Connecticut, 1958.

Albert O. Hirschman'ın «The strategy of Economic Development adlı eseri 1958 de Yale University Press tarafından basılmıştır. Yazar 1952 - 1956 yıllarında önce resmî ekonomik danışman daha sonra da özel uzman olarak Kolombiya'da bulunmuştur. 1956 - 1957 öğretim yılında Yale Üniversitesinde profesör olarak bulunduğu sırada Kolombiya örneğine dayanan teorisini kurmuş ve böylece aşağıda önemli bölümlerini incelediğimiz «Kalkınma Stratejisi» adlı eseri ortaya çıkmıştır. (1).

I. ÖN İNCELEMELER

Ekonomik kalkınma problemini inceleyen araştırmalar, çoğu kez kalkınmaya engel olan faktörlerin, kalkınma için gerekli koşulların neler olduğunu ortaya koyan listelerle sonuçlanmıştır.

Önceleri tamamen objektif ölçülebilir olaylara yönelmiş olan araştırmalar, giderek daha sübjektif, sezinlenmesi ve ölçülmesi güç olaylara yönelmiştir.

1929 yılına kadar doğalkaynaklar bir ülkenin ekonomik kalkınma şansının değerlendirilmesinde en ön sırayı alıyordu. Daha sonraları sermaye kalkınmanın en önemli elemanı kabul edildi. Bu görüş giderek, az gelişmiş ülkeler kendi olanaklarıyla veya bir dış yardımla yeterli sermayeyi sağlayabilirlerse ekonomik kalkınma için geri kalanı da yapabilirler, biçimine dönüştü. Sermayenin bu stratejik önemine olan inanış gitgide tartışma götürür olmuş ve bu gün

(1) Bu çalışmada kitabın Fransızca çevirisinden faydalanılmıştır. A.O. Hirschman, «Stratégie du developpement économique». Editions Ouvrières, Paris 1964.

Kitap İncelemesi

güçlü işletmeci ve idareci arzı, Ekonomik Kalkınmanın en önemli faktörü olmuş, hiç değilse sermaye kadar önem kazanmıştır.

Son yıllarda sayıları gün geçtikçe çoğalan iktisatçılar tasarruf yetersizliğinin kalkınmanın en önemli engeli olduğundan şüphe etmeye ve zengin sınıflarda lüks tüketim ile iddiharın geniş şekilde yayıldığını ve ekonominin her kesiminde yatırımların verimsiz olduğunu ve yanlış yerlere yapıldığını görmeye başladılar. Ayrıca tasarruf ve verimli yatırımların kalkınmanın nedeni olduğu kadar neticesi olduğunu da farkettiler.

Kalkınma için greekli kaynakları ve gerekli koşulları kapsayan uzun listelere rağmen, bu kaynakların o kadar da kıt olmadıklarını ve, Ekonomik Kalkınma süreci bir kez başladıktan sonra sözü edilen koşulların gerçekleştirilmelerinin de pek güç olmadığını görüyoruz.

Bu yaklaşım kalkınmanın strateji için olduğu kadar analiz için de en önemli olan karakteristiğini aydınlığa çıkarmaya yardım etmektedir: Mevcut Üretim faktörlerinin ve kaynakların optimal bileşimini bulmaktan çok, kötü kullanılan, dağıntık ve gizli kapasitelerin ve kaynakların kalkınma hizmetinde ortaya konulması ve harekete geçilmesi önemlidir.

Öte yandan Ekonomik Kalkınma ile ilgili kararları alma yeteneği az gelişmiş ülkelerde bütün dar boğazları ve diğer güçlükleri etkileyen kıt kaynak olarak ortaya çıkmaktadır.

II. BÜYÜME MODELLERİ VE KALKINMA SÜRECİ

Çağdaş İktisat teorisinin en şaşırtıcı buluşlarından biri ileri endüstri ülkelerinin büyüme süreci analizinden, en ilkel ekonomilere uygulanabilen bir sistem çıkarmış olmasıdır.

Unutmamalıdır ki, teorilerin temelinde genellikle, belirli bir devirde karşılaşılan kendine özgü sorunların mümkün çözümlerin aydınlığa kavuşturma çabası vardır; ve hatta çoğu zaman teorilerin ulaşmak istedikleri amaç da budur. Bu nedenle teoriler belirli bir sistem içinde kullanılabilirlerse de tamamen farklı bir başka sistem içinde kullanılabilme şansları çok azdır. Büyüme teorisini kalkınma teorisine uygulamakla da aynı durum ortaya çıkmaktadır. Harrod ve Domar'ın ortaya koydukları büyüme teorileri İkinci Dünya Savaşı sonunda ve 1930 larda önem kazanan savaş sonu krizi ve eko-

nomik durgunluk korkularından esinlenmiştir. Bu kalkınma modelleri, özellikle Domar modeli, az gelişmiş ülkelerin kalkınma planlamasında önemli bir uygulama alanı bulmuştur. Böylece bu modeller hazırlanmış buldukları sistemden tamamen farklı bir sisteme uygulanmışlardır.

Örneğin, Domar modeli sadece yeni bir yatırımın yaratacağı kapasitenin tamamen kullanabileceği gelişme hızını tayin etme olanağı vremekle kalmamakta, aynı zamanda gelirinde amaçlanan belirli gelişme hızına kavuşması için gerekli sermaye katsayılarını ve tasarruf miktarını tayin etme olanağını da vremektedir. Ancak, tasarruf eğilimi ve sermaye yoğunluğu katsayısı üzerine kurulmuş bir model az gelişmiş ekonomilerde, gelişmiş ekonomiler de olduğundan, daha az uygulama olanağı bulmaktadır. Şöyle ki, ileri ekonomilerde tasarruf ve yatırım kararları geniş ölçüde birbirlerinden bağımsızdır, ve kişi başına gelir tasarruf arzusunu belirleyen en önemli etmendir. Buna karşılık, az gelişmiş bir ekonomide tasarruf ve yatırım kararları geniş ölçüde birbirlerine bağlıdır. Aynı zamanda tasarrufun artması gelirin artmasından çok yeni yatırım olanaklarının belirmesine ve yatırıma engel etmenlerin ortadan kalkmasına bağlıdır.

Öte yandan sermayesinin yoğunluk katsayısı gelişmiş ekonomilerde teknolojik bir katsayı olarak düşünülebilir. Çünkü bu ekonomilerde belirli bir periyod içinde sermaye katsayıları aşağı yukarı dengeli bir dağılım gösteren bütün projeler gerçekleşecektir. Oysa ki, az gelişmiş ülkelerde durumun böyle olması olasılığı zayıftır. Çünkü, bu ekonomilerde normal produktivite bile kıtlıklar ve dar boğazlar tarafından engellenir ve bu faktörlerin ortadan kaldırılması yatırılmış sermayenin produktivitesinde önemli bir artış yaratabilir.

Şu halde, kalkınma teorisi, büyüme teorisinden çok fazla yararlanamamaktadır ve kendine özgü kavramları hazırlamak zorundadır.

Diğer yandan, Yatırım Teorisi ileri ekonomilerin gelişmeleri ile ilgili modellerin en az tatmin edici yönünü oluşturmaktadır. Gelişme sürecinde rol alan temel değişkenlerin en güç saptanabileni yatırımlardır. Özellikle tasarrufun tek başına kısıtlayıcı faktör olmadığı ve tasarruf azlığı nedeniyle yatırımların yetersiz kaldığı değil, tersine yatırım yetersizliğinin tasarruf artışını engellediği anlaşıl-

dağı zaman, her kalkınma teorisi, az gelişmiş ülkelerde yatırımları belirleyen güçleri incelemekle işe başlamak zorundadır.

İleri ülkelerle ilgili büyüme teorisinde dikkat, bir yandan tasarrufun oluşması, öte yandan yatırım fırsatı arzı ve rantabilitesi üzerinde toplanmıştır. Çünkü tasarruf ve yatırım fırsatları aynı anda gerçekleştikleri takdirde yatırımın otomatik olacağı kesin kabul edilmektedir. Fakat az gelişmiş ülkelerde sürecin bu biçimde ele alınması gerçekçi olmayacaktır; çünkü, bu ülkelerde gelişmeyi sınırlayan tasarruf ve yatırımlar değil, birini diğerine bağlamadaki zorluklardır. Başka bir deyişle, kalkınma eldeki tasarrufu üretken yatırımlara yöneltme gücüyle engellenmektedir. Bu nedenle, az gelişmiş ülkelerde, yatırım faaliyetlerinin ne olması gerektiği şeklinde bir ön yargıdan hareket etmek yerine, nasıl oluştuğu ve nasıl yayıldığını araştırmak daha yararlıdır.

Yatırım ekonomi sahnesinde birçok rol oynar. Gelir üretici ve kapasite yaratıcı ikili rolü çağdaş büyüme teorisinin temelini teşkil eder. Ayrıca bir ek yatırım meydana getirmek gibi üçüncü bir görevde yapar. Bir dönem yatırımları onu izleyen dönemlerde tamamlayıcı yatırımlar yaratır; uygulamada izlenecek yolun bir kısmını çizer ve bazı ek yatırım kararlarını zorunlu kılar. Bu anlamda, yatırımın tamamlayıcılık etkisi, yeni güçleri kalkınma hizmetinde harekete geçirmek ve kısır döngüyü kırmak için temel işleyişi oluşturur. Şu halde bu etkinin maksimizasyonunu sağlamak, kalkınma politikasının en önemli amaçlarından biri olmalıdır.

III — DENGELİ BÜYÜME MODELİNİN ELEŞTİRİSİ

Dengeli Büyüme Teorisinin birkaç yönü ve birkaç yazarı vardır. En önemli temsilcileri R. Rodan, Nurkse, Lewis ve Scitovsky'dir. Bu teorinin bir şekline göre, kalkınmakta olan bir ekonominin çeşitli sektörleri, arz yönünden gelen güçlükleri önlemek için, birlikte gelişmek zorundadır. Örneğin, endüstri ziraattan çok ileri olmamalıdır. Enfrastrüktür diye anılan ulaşım, enerji, ve su dağıtımı gibi temel servisler, endüstriinin gelişmesini uyarmak ve korumak için yeterli hacimde olmalıdır.

Bu teorinin başka bir şeklinde ise, talebe ilişkin nedenlerle, gelişme dengeli olmalıdır. Kalkınmayı sağlamak için, aynı anda çok sayıda yeni endüstriyi çalışmaya sokmak gerekir. Bu endüstriler,

karşılıklı olarak, birbirlerine müşteri sağlayacaktır. Bu nedenle teori aynı zamanda «big push» teorisine bağlanmaktadır. Büyük bir itiş, bir veya birkaç geniş projenin uygulanmasından veya muhtelif büyüklükte, kendi aralarında ilişkili, çok sayıda projenin uygulanmasından meydana gelebilir. Dengeli büyüme teorisi ikinci durumu kapsar.

Bu teoriye yapılabilecek en önemli eleştiri, bir kalkınma teorisi olarak amacını kaybetmiş olmasıdır. Herhalde kalkınmadan bir ekonomi tipinin daha ileri bir başka ekonomi tipine dönüşmesi süreci anlaşılmalıdır. Ancak, böyle bir süreç dengeli gelişme teorisi tarafından pek iyi açıklanamamıştır. Çünkü bu teori az gelişme dengesinin nasıl kırılacağını izah edememektedir.

Singer'nin yazdığı gibi; «Çok yönlü kalkınma yararları belki ekonomistler için okunması enteresan bir konu olabilir, fakat, az gelişmiş ülkeler için moral bozucu olmaktadır. Bütün kesimlerde simultane bir kalkınma için gerekli temel kaynaklar bu ülkelerde noksandır.» Başka bir deyişle, eğer bir ülke dengeli gelişme teorisini uygulayabilecek durumda olsaydı, zaten başlangıçta az gelişmiş olmayacaktı.

IV — DENGESİZ GELİŞME TEORİSİNE KATILMA

Gelişmiş ekonomiler büyük dinamik değişiklikleri otonom yatırımlardan bekler, oysaki ancak tatamlayıcılık etkisi ile uyarılmış yatırımlar az gelişmiş bir ekonomiyi eğitirmeye yardımcı olabilir.

Dengeden uzaklaşan süreç ideal kalkınma tipine yaklaşımı belirler: Bir devredeki gelişme daha önceki bir dengesizlikten meydana gelmiş olup, o da kendi sırasında yeni bir ilerlemeye sebep olan yeni bir dengesizlik yaratır. Eğer böyle bir dengesiz gelişme devreleri zincirlemesi başlatılabilirse ekonomiyi idare edenlerin bu oluşumu gözlemekten başka yapacakları bir şey yoktur. Ayrıca, ekonominin gelişmeye devam etmesi için kalkınma politikası, gerginlikleri, uyumsuzluk ve dengesizlikleri korumayı amaçlamalıdır.

V — YATIRIM KONUSUNA TERCİH VE STRATEJİLER

Kalkınma bütün alanlarda, kamu idaresi, eğitim, sağlık, ulaşım, enerji, ziraat, endüstri, şehircilik v.b. de, gelir akımı üzerinde

Kitap İncelemesi

clumlu etki yaratan bir dizi projenin yürürlüğe konmasını gerektirmektedir. Kaynakların, yatırım için kullanılabilir tasarrufun veya yatırım kapasitesinin kıtlığı bu projeler arasında bir seçim yapmayı zorunlu kılmaktadır. Geleneksel teoride, piyasa çeşitli projelerin marjinal produktivitelelerini eşitleyerek bu fonksiyonu yerine getirmektedir. Bununla beraber, her ekonomide, önemli bir kısım sermayenin, piyasa değerinin tayini kolay olmayan veya tamamen karşılanamayan eğitim, sağlık ve bazı kamu hizmetlerinde olduğu gibi yatırımlara ayrılması gerektiği kabul edilmektedir. Ayrıca az gelişmiş ekonomilerde özel maliyetlerle sosyal maliyetler arasında sistematik bir açıklık görülür. Böyle durumları piyasa güçlerine bırakmak kaynakların ötürü kullanımına sebep olur.

Bu sorunlar ve plancıların pratik ihtiyaçları yatırım kriterleri hazırlanmasını gerektirmiştir. Sorun şu biçimde ortaya konabilir: Kıt kaynaklar ve bu kaynaklara göre maliyeti yüksek olana bir dizi yatırım projesi arasında masraflarına göre hasılatları en yüksek olan projeler nasıl seçilmelidir? Muhtelif yatırımların «marjinal sosyal produktivitesi», Teoride, projeleri sıralamamıza olanak sağlayan bir araç olmaktadır.

Ekonomik ve sosyal enfastrüktür ekonomik kalkınmanın en önemli etmenini oluşturur. Ancak, az gelişmiş ülkelerde kıt olan sadece kaynaklar değil bunları kullanma kapasitesidir. Bu nedenle ekonomik ve sosyal enfastrüktür ile doğrudan doğruya üretken olan faaliyetlerin dengeli gelişmesi sadece olanaksız olmayıp arzu edilir de değildir. Çünkü, bunlar dengeli olduğu zaman kaynakların bu iki grup arasında dağılımı optimaldir. Böyle bir durumu izleyen dönemde hiçbir uyarılmış yatırım yapılamıyacaktır. Bu tez hiç olmazsa pekçok az gelişmiş ülke için geçerlidir. Dengeli kalkınma ancak gelişmiş ekonomiler için istenen ve gerçekleştirilme olanağı bulunan bir yol olabilir.

Enfastrüktürün az veya yok olduğu çok geri bölgelerde tek çıkar yol ekonomik ve sosyal enfastrüktür fazlası ile kalkınma yoludur.

Öte yandan, ekonomik ve sosyal enfastrüktür ile doğrudan doğruya üretken olan faaliyetler arasında minimum bir ilişki vardır ki, bu noktada enfastrüktür gelişmedikçe üretken faaliyetlerin üretimi artmaz. Başka bir deyişle ekonomik ve sosyal enfastrüktür ile doğrudan doğruya üretken faaliyetler arasındaki den-

gesizlik öyle bir durum gösterir ki, bu noktada prodüktif faaliyetler ya gelişmeyi reddeder ya da mevcut bir yatırım her yeni yatırım yapıldığında çöker. Bu nedenle ekonomik ve sosyal enfastrüktür yetersizliği ile kalkınma formülü ekonomik gelişmeye değil durgunluğa götürür.

VI — ENDÜSTRİ SORUNU

Bir kalkınma politikası endüstriler arası ilişkilerden en iyi şekilde yararlanmayı amaçlamalıdır. Az gelişmiş ülkelerde, plançıların gelişmiş ülkelerin input - output tablolarına dayanarak, herhangi bir endüstriinin input - output ilişkilerini tanımalarında yarar vardır.

Endüstrileşme ancak nihai talebe cevap veren endüstrileşmelerle başlayabilir; çünkü varsayım gereği, ara malları için henüz bir pazar mevcut değildir. Bu durumda ancak iki tür endüstri kurulabilir : 1 — Yerli veya ithal edilmiş ham maddeleri nihai talebe cevap veren mallar şeklinde getiren endüstriler, 2 — İthal edilmiş yarı mamulleri nihai talebe cevap veren mallar şekline dönüştüren endüstriler.

Endüstri devriminin ilk dönemlerinde, öncü endüstri ülkeleri için sadece birinci yol açıktı. Bugün az gelişmiş ülkelerde de tekstil, gıda, ve inşaat malzemesi gibi yerli ilkel maddelere dayanan endüstriler önem taşımaktadır. Bununla beraber bu ülkelerin endüstrileşmeleri geniş ölçüde ikinci yolla, aşağı yukarı tamamen mamul olarak ithal edilen endüstri mallarına «son sekli» veren endüstrilerle başlar. Ancak şunu hatırla tutmak gerekir ki, her yeni endüstriri projesi söz konusu olduğunda, yarı mamul maddeler ithalâtı, kalkınma başarısında sızıntılar yaratacaktır.

Bir başka önemli konu, az gelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınmada ihracatın stratejik önemini kavramamış olmalarıdır. Bu ülkeler için ihracatın teşviki ile ithalâtın ikamesi arasında bir seçim söz konusu değildir. Çünkü ihracatın teşviki ithalat ikamesini gerçekleştirmenin tek çaresidir.

VII — OLUMSUZ FAKTÖRLER

Az gelişmiş ülke ekonomilerini etkileyen olumsuz faktörlerin en önemlileri, enflasyon, ödeme bilançosu güçlükleri ve demografik baskılardır.

Kitap İncelemesi

Günümüzde kalkınmakta olan ülkelerin, ekonomik gelişmelerini XIX. yüzyılda başlatan ülkelere göre enflasyona daha çok konu olduklarını görüyoruz. Henri Wallich bu farkı davranışlardaki değişikliklerle açıklıyor: Günümüz az gelişmiş ülkelerinin kalkınmaları tüketime yönelmiş bulunmaktadır, oysaki geçen yüzyılda üretime yönelmiş bulunuyordu. R. Nurkse, buna benzer bir açıklamayı «gösteriş etkisine» dayandırıyor. İleri ülkelerin yaşama düzeyleri ve sahip oldukları malların az gelişmiş ülkeler tüketicileri üzerindeki çekiciliği, bu ülkeleri gerekli fedakârlıklara hazırlamadan, ekonomik gelişmenin yararlarını arzulatmaktadır. Bazı yazarlar ise, enflasyonist baskıyı açıklarken az gelişmiş ülke hükümetlerinin sürekli olarak, çok iddialı kalkınma plan ve projelerine girişmelerinden söz etmektedir.

Enflasyonu bir talep fazlasının yarattığı görüşüne paralel bir görüş ödemeler dengesi güçlüklerini enflasyonist baskılarla açıklayan görüştür. Talep fazlasının bir kısmı ithal malları talebidir ve enflasyonun ödemeler bilançosu üzerindeki yansımaları kuşku götürmez. Ancak, gelişmekte olan ülkelerde bu baskılar, gelişme sırasında, input ve outputlar arasında ortaya çıkan spesifik sapma ve dengesizliklerden doğmaktadır.

Kalkınmanın amacı kişi başına gelirin yükseltilmesi olduğuna göre, nüfus artışı kalkınma yolunda bir engel sayılmaktadır. Bu yaygın görüşe karşı, demografik baskıları kalkınmayı uyarıcı güçler olarak savunan görüşler de vardır.

VIII — EKONOMİK BÜYÜMENİN YAYILMASI

Bir ekonomi gelir düzeyini yükseltmek için önce içinde bir veya birkaç bölgesel ekonomik güç merkezi geliştirmek zorundadır. Kalkınma süreci boyunca büyüme nokta veya kutuplarının (points de croissance - pôles de croissance) ortaya çıkması gerekir. Bu durum ülkeler ve bölgeler arasında büyüme eşitsizliğinin kaçınılmaz biçimde, büyümeyi şartlandırdığını belirtir. Coğrafi anlamda büyüme zorunlu olarak dengesizdir. Eğer bütün noktalar aynı büyüme alanında bulunurlarsa, büyümenin bir ülkeden, bir bölgeden veya bir insan topluluğundan ötekine yayılmasına yardım eden güçler zayıf olacaktır.

Bir ülkeden gelişmiş ve geri kalmış bölgeler bulunabilir, bu du-

A. O. HIRCHMAN

rumda gelişmiş bölgenin öteki üzerinde olumlu ya da olumsuz ekonomik etkileri olacaktır. Olumlu etkiler gelişmiş bölgedeki gelişmenin diğerine yayılması biçiminde olur. Bu iki bölge ekonomileri tamamlayıcılık gösteriyorlarsa, gelişmiş bölge ötekenden alımlarda bulunacak veya orada yatırımlara gidecektir. Ayrıca gizli işsizleri de kendine çekecektir. Olumsuz etkiler ise, az gelişmiş bölgenin endüstri ve ihracatı üzerinde görülecektir. Eğer ileri bölgenin endüstrileşmesi ötekinin üretmediği mallar üzerinde oluyorsa, geri kaimış bölge bu malları artık o bölgeden satın almak zorunda kalacaktır. (bu mallar, büyük bir olasılıkla önceleri ithal edilen mallar olacaktır). Bir başka etki de az gelişmiş bölgenin kalifiye işçilerinin, teknisyen ve idarecilerinin, bunlarla birlikte zaten az olan sermayesinin de gelişmiş bölgeye göç etmeleri biçiminde olur. Ancak, sonunda düzenleyici ekonomik baskılar ortaya çıkacaktır. Gelişmiş bölge endüstrisi, ötekinin düşük gelir düzeyi nedeniyle, dar olan iç pazarla frenlenecektir. Bundan başka ekonomiyi idare edenler, ödemeler dengesi veya başka arz problemleri, ekonominin bütün kaynaklarının kullanılmadığını ortaya koyduğu zaman, az gelişmiş bölgenin kalkınma olanakları ile ilgilenmek zorunda kalacakları ve ekonomik tedbirler alacaklardır.

Bir ülkenin çeşitli bölümlerdeki gelişme oranını, ekonomi politikası öncelikle kamu yatırımlarının bölgesel dağılımı ile etkiler az gelişmiş ülke hükümetlerinin genel eğilimi yatırım çabalarının ülkede geniş bir yüzeyde dağıtılması biçiminde görülmektedir. Çünkü, Hükümetçe alınan ekonomik kararlar içinde en çok politik yankısı olanlar yatırım kararlarıdır.

IX — DEVLETİN ROLÜ

Kalkınma sürecinde, devletin, önce kalkınmayı harekete getirmek sonra da ortaya çıkacak baskıları zayıflatmaya çabalamak gibi iki fonksiyonu vardır. Örneğin, devletin enfastrüktür yatırımları kalkınmanın ön temel şartını oluşturur. Ayrıca, bazen endüstrileşmenin başlatılmasında aktif rol almak zorunluğu da doğabilir. Öte yandan, az gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan dar boğazların, eğitim, sağlık ve kamu hizmetlerindeki bozuklukların giderilmesi de devletin görevidir. Bu konularda, günümüzde moda olan, genel kalkınma plân ve programlarının yararları sınırlıdır. En yararlı plân, hazırlanması devlete bir kalkınma stratejisi hazırlama olanağını veren plândır.

